
ЕКОЦЕНТРИЗМ І ВАЛЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ

Бузенко Ірина, Зелененька Ірина, Парчевська Анжела
DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-714-7-37>

ВСТУП

У системі сучасних освітніх і виховних, соціальних та культурних пріоритетів особливого значення набула концепція партнерської взаємодії людини та природи, що ґрунтується на діалозі, має гуманну основу. Саме така паритетна модель відносин формує сучасне світоглядне бачення співіснування людства й природи, кожної конкретної людини з природним середовищем, у якому вона перебуває. Натомість споживацьке ставлення до природи, що становило домінанту в ХХ ст., утрачає свою суспільну легітимність, асоціюючись із тоталітарним мисленням (із надмірним, гіпертрофованим антропоцентризмом, із нехтуванням ідеєю світового балансу, гармонії, гуманістичними цінностями).

Актуальність нашого наукового дослідження визначається погіршенням екологічної ситуації в Україні після 2022 р., спричиненим масштабними руйнуваннями (зокрема пошкодженням екосистем Національного природного парку «Олешківські піски», підривом Каховської гідроелектростанції, шкодою в межах Чорнобильської зони відчуження, безчинствами на території Запорізької атомної електростанції, нищенням флори й фауни в акваторії Чорного та Азовського морів тощо). Усе це, вочевидь, актуалізує негайну необхідність переосмислення змісту підготовки здобувачів загальної середньої та вищої освіти в Україні у бік орієнтації на формування стійких валеологічних компетентностей, здатності сприймати об'єктивний стан речей, приймати безпекові рішення в умовах глобальних змін і мілітарних ризиків, а також опановувати природоохоронні й здоров'язберезувальні практики, усвідомлюючи відповідальність за вплив людської діяльності на довкілля (колективну й особисту).

Доцільність проведення нашого дослідження зумовлена й потребою удосконалення перебігу освітнього процесу в закладах середньої та вищої освіти України, особливо щодо формування екологічної та

валеологічної компетентностей майбутніх фахівців. На сучасному етапі розвитку української освіти спостерігаємо недостатню підготовленість освітніх установ до ефективного реагування на сучасні виклики, зокрема й екологічні; це передусім пов'язано з обмеженою теоретико-методологічною базою та з недостатнім рівнем методичного забезпечення з означеної проблематики. Сучасні виклики, пов'язані з подоланням екологічних проблем і вирішенням валеологічних питань, що загострилися після початку повномасштабного вторгнення в Україну, актуалізують потребу збереження світового екобалансу, відновлення й покращення природного середовища, розвитку екоестетичних засад, фізичної культури та спорту як питомих складників виховання молоді в умовах глобалізації, удосконалення системи охорони здоров'я.

Щодо стану дослідження проблеми: питання освітньої підготовки в сучасних умовах за екологічним і валеологічним циклами, з гуманістичним спрямуванням, зі спрямуванням на формування фізичної культури та спортивної діяльності (від початкової освітньої ланки до старшої, у вищій школі) висвітлено у працях таких науковців, як Ю. Д. Бойчук¹, І. Д. Бех², М. Дубовис³, Г. Г. Науменко⁴, а також у розвідці Н. В. Левчук та І. Л. Бузенко⁵. Формування валеологічних компетентностей та екологічних компетенцій у здобувачів вищої педагогічної освіти (за предметними спеціальностями) дослідили такі вчені, як Ю. Бойчук⁶, Ю. П. Шапран^{7,8}; слушні міркування знаходимо в низці розвідок І. Л. Бузенко^{9,10}.

¹ Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 44 с.

² Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.

³ Дубовис М., Короп Ю. Ігри та ігрові вправи для початкового навчання плавання : посібник для вчителя. Київ, 1991. 143 с.

⁴ Науменко Г. Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2009. 20 с.

⁵ Левчук Н. В., Бузенко І. Л. Інноваційні педагогічні технології у діяльності викладача природничих дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Вип. 41. С. 191–194.

⁶ Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 44 с.

⁷ Шапран Ю. П. Екологічна компетентність майбутніх учителів біології: її сутність та діагностика. *Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań*. С. 29–36. URL: <http://science.kpnu.edu.ua/portfolio/pedahohichnaosvita-teoriya-i-praktyka.html>

⁸ Шапран Ю. П. Сутнісні ознаки, структурні компоненти і вимірювання екологічної компетентності студентів-біологів педагогічного університету. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18(1–2015). С. 320–325.

⁹ Бузенко І. Л. Валеологічна компетентність майбутніх учителів. *І Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні аспекти розвитку STEM-освіти у навчанні природничо-наукових дисциплін*. Кропивницький, 2018. С. 45–48.

¹⁰ Бузенко І. Л. Валеологічна компетентність майбутнього педагога. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики*. Одеса, 2018. С. 76–81.

Це дає нам вагомі підстави вважати, що формування у здобувачів середньої та вищої освіти в Україні відповідних компетентностей (екологічних та валеологічних) триває; оскільки навчальний процес був спрямований на регулювання професійної підготовки і не було досі предметом цілісного дослідження, ми фіксуємо нині лише дотичні до означеної тематики та проблематики міркування, на основі яких і сформуємо новий погляд, відповідний сучасним викликам.

Екологічні та валеологічні традиції, сформовані в наших предків, культуру гартів та їх відображення в мистецтві описав у багатьох історичних ілюстраціях Олекса Воропай¹¹, крізь призму мистецтва й культури це зробили на сучасному етапі І. А. Зелененька, В. І. Ткаченко у праці «Гарти: національні традиції, відображення в художній літературі, психоісторичний контекст»¹², а також у цьому ж напрямі добре попрацювали І. А. Зелененька, В. І. Ткаченко, Л. І. Дмитрук, І. Л. Бузенко у праці «Дидактична перспектива вивчення зв'язу і гартів: національний контекст і культурно-мистецька парадигма»¹³ та ін.

Реалізація комплексу вже окреслених у нашому дослідженні та подібних, що виникатимуть у плінні реалізації екологічних та валеологічних концепцій сучасної цифровізованої освіти, завдань потребує кардинальних, змін у світогляді сучасників, а також поступальних реформістських заходів у всіх ланках освіти в Україні, антикризових змін і, щонайважливіше, комплексних суспільних перетворень, систематизації та структурування соціальних кластерів, покрокової консолідації діяльності всіх без винятку державних інституцій, перманентної ініціації щодо впровадження екоцентричних програм (відповідних економічним, політичним, соціальним, культурним, мистецьким та освітнім перетворенням)¹⁴. Модернізація національної освітньої доктрини¹⁵ залежить значною мірою від внутрішніх ініціатив та ефективної співпраці України з міжнародними партнерами¹⁶. Загальні дидактичні міркування, дотичні до проблематики дослідження, знаходимо у праці І. Зелененької, Ю. Ткаченко, В. Колядич

¹¹ Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Ч. 1. Ч. 2. Мюнхен, 1958. 309 с.

¹² Зелененька І., Ткаченко В. Гарти: національні традиції, відображення в художній літературі, психоісторичний контекст. *Current issues of linguistics and translation studies*. Т. 33. 2025/3/27. С. 18–24. URL: <https://apfp.khmnu.edu.ua/index.php/apfp/article/view/104>

¹³ Зелененька І., Ткаченко В., Бузенко І., Дмитрук Л. Дидактична перспектива вивчення зв'язу і гартів: національний контекст і культурно-мистецька парадигма. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. № 13. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/539>

¹⁴ Державний стандарт початкової загальної освіти (проєкт) URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti>

¹⁵ Концепція екологічної освіти України. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-148b3b2021c2c/list-b407a47b26>

¹⁶ Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>

«Інформаційно-комунікаційні технології у закладах освіти та їхній вплив на формування творчого потенціалу в умовах війни»¹⁷. Аспекти екофізичної культури в її освітній інтерпретації знаходимо у дослідженнях таких учених, як: А. М. Львовичкіна («Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді»¹⁸), Б. Мисак («Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни»¹⁹), В. Мірошніченко, О. Ставицький («Фізичне вдосконалення та загартування як складник упровадження козацької педагогіки в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників»²⁰).

1. Особливості формування екоосвітньої терміносистеми та екокультури здобувачів освіти

Екологічна та валеологічна культура, за визначенням Г. Науменко²¹, в умовах глобалізаційних процесів спрямована одночасно на взаємодію людини з природним середовищем і на розвиток її психічної сфери. Основне призначення взаємодії – діалог, спрямований на гармонію співіснування, на формування гуманістичних, духовно-ціннісних орієнтирів у наступних поколіннях, на негайні зміни ставлення до природи, на нівеляцію споживацької моделі взаємодії з довкіллям. За своєю сутністю екокультура є своєрідним кодексом поведінки, нормативи якого коригуються, але основа ековалеологічної діяльності особистості – гуманність.

Звідси випливає формулювання моделі алгоритмізації ековалеологічної культури:

- 1) соціалізація в межах ризиків;
- 2) забезпечення умов самореалізації особистості у взаємодії з різномірним середовищем;
- 3) збереження та розвиток екокультури та вироблення відповідних традицій;

¹⁷ Зелененька І., Ткаченко Ю., Колядич В. Інформаційно-комунікаційні технології у закладах освіти та їхній вплив на формування творчого потенціалу в умовах війни. *Moderní aspekty vědy: LXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2026. str. 672. S. 298–311. URL: <https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-69.pdf>

¹⁸ Львовичкіна А. М. Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 42 с.

¹⁹ Мисак Б. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2010. 24 с.

²⁰ Мірошніченко В., Ставицький О. Фізичне вдосконалення та загартування як складник упровадження козацької педагогіки в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 9. С. 83–86.

²¹ Науменко Г. Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2009. 20 с.

- 4) накопичення й актуалізація валеологічного досвіду;
- 5) формування морально-етичних критеріїв в оцінюванні ставлення людини до природи.

Ековалеологічна культура постала як інтегрована система знань, правових засад, соціальних норм, цінностей, моделей поведінки та світоглядних форм, що регулюють взаємодію людини із середовищем і забезпечують накопичення досвіду екологічної відповідальності на противагу безвідповідальності. Тому проблематика в межах ековалеологічної культури не одноманітна, а має міждисциплінарний характер і дотична до філософії, педагогіки, соціології, психології тощо. Філософські засади екології висвітлено у праці І. С. Лисака, І. А. Зелененької, В. І. Ткаченко, І. Л. Бузенко «Філософія руху опору в Україні у другій половині XX століття: світоглядна основа поколінь»²²; соціальні аспекти та методичні підходи розроблено у праці С. І. Книш «Інноваційні педагогічні технології у еколого-валеологічній підготовці майбутніх учителів фізичного виховання»²³. Серед основних складників ековалеологічної культури виокремимо ековалеологічну свідомість та ековалеологічну діяльність як дві взаємопов'язані форми, що підтверджують практичну реалізацію проблеми.

Кризовий стан природного середовища, що масштабується глобально, зумовлює пошук нових ефективних моделей для впровадження ековалеологічної освіти, здатної забезпечити ефективне освоєння технологій, спрямованих на попередження споживацького використання природних ресурсів У зв'язку із цим доцільно використовувати такі поняття, як «ековалеологічна безграмотність», «ековалеологічна грамотність», що ґрунтуються на концепції, запропонованій Ю. Шапран²⁴ (ідеться про недостатній рівень людського усвідомлення наслідків бездумного втручання в екобаланс, природні процеси та біосоціальну природу людини, що негативно позначається на сталості розвитку суспільства).

За визначенням Ю. Бойчука²⁵, ековалеологічна культура – один із ключових компонентів культури особистості, загальної, професійної, педагогічної; вона є ключем до самоідентифікації кожного з нас, до

²² Лисак І. С., Зелененька І. А., Ткаченко В. І., Бузенко І. Л. Філософія руху опору в Україні у другій половині XX століття: світоглядна основа поколінь. *Філософія і управління*. 2025. № 1(5). С. 14–21. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag/article/view/73>

²³ Книш С. І. Інноваційні педагогічні технології у еколого-валеологічній підготовці майбутніх вчителів фізичного виховання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 3К 1 (70). С. 36–38.

²⁴ Шапран Ю. П. Екологічна компетентність майбутніх учителів біології: її сутність та діагностика. *Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań*. С. 29–36. URL: <http://science.kpnu.edu.ua/portfolio/pedahohichnaosvita-teoriya-i-praktyka.html>

²⁵ Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 44 с.

самореалізації у соціумі й до професійного зростання особистості. У контексті глобалізаційних процесів ековалеологічна культура розглядається як інтегральна характеристика особистості, визначаючи готовність до діяльності, до ековалеологічної відповідальності, забезпечує результативність діалогу людини й природи, є показником компетентності та орієнтиром самовдосконалення.

Ековалеологічна культура здобувачів середньої та вищої освіти в Україні сприймається як узагальнена характеристика рівня сформованості потреб молоді, їхніх цінностей, здібностей. Інтенсивність прояву екокультури в різних видах діяльності здобувачів освіти може варіюватися залежно від індивідуальних особливостей кожної особистості, що чітко відображає її моральний і духовний потенціал. У межах нашого дослідження ековалеологічна культура як поняття розглядається комплексно, себто як похідне від категорії «ековалеологічна компетентність», що традиційно використовується як базовий термін²⁶.

В умовах сучасних глобалізаційних та мілітарних ризиків і викликів екологічне виховання й валеологічна спрямованість його набувають ознак передумов сталого розвитку суспільства, а власне екологічна освіта дедалі більше актуалізується, стає одним із пріоритетних напрямів педагогічної практики у світі. Модернізація освітньої системи, а також посилення глобальних екологічних ризиків, загрози екологічної кризи планетарного масштабу зумовили необхідність формування ековалеологічних компетентностей у плині підготовки здобувачів середньої та вищої освіти, щоб підсилювати життєві компетентності сучасника²⁷.

Особливої ваги в контексті гармонізації взаємодії суспільства й природного середовища набувають чотири напрями виховної діяльності:

- 1) формування ціннісного ставлення до довкілля та позитивного сприйняття природності навколишнього середовища;
- 2) розвиток гуманістичного ставлення до природи на основі засвоєння її функціонування, закономірностей перебігу природних процесів;
- 3) виховання небайдужості, дбайливого ставлення до світу;
- 4) розвиток умінь проєктувати в межах екодискурсу, прогнозувати природні явища, розуміти логіку природних процесів²⁸.

²⁶ Бузенко І. Л. Еколого-валеологічна компетентність у професійній підготовці вчителів. II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку науки». Київ, 2018. С. 45.

²⁷ Бузенко І. Л. Екологічна компетентність учителя як передумова здійснення неперервної екологічної освіти і виховання. Міжнародна науково-практична конференція «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XX IV Каришинські читання). Полтава, 2018. С. 66.

²⁸ Бузенко І. Л. Екологічна компетентність майбутніх учителів. Всеукраїнська науково-практична конференція «Підготовка конкурентоздатних фахівців: виклики сучасності». Кривий Ріг, 2018. С. 56.

Отже, формування ековалеологічних компетентностей у системі середньої та вищої освіти в Україні є одним із пріоритетних завдань сучасної етнопедагогіки. Важливими є визначення оптимального змісту ековалеологічного матеріалу з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей кожного зі здобувачів освіти, добір ефективних методик навчання і методичних прийомів, а також визначення освітньої мети та змістового наповнення процесу навчання. Доцільним є використання творів мистецтва, пов'язаних із екодискурсом, нуклеарним дискурсом, що висвітлюють причини й наслідки катастроф, мотиви порушення глобальної екологічної рівноваги²⁹. Усе це може допомогти в репрезентації цивілізаційного розвитку, змін у формуванні фізичної культури та спорту в середовищі українського народу, виписати традиції фізичного загартування та силових практик, що відображають співіснування людини з природою, гармонійне за своєю суттю, розкривають валеологічний вимір етногенезу українців³⁰. Уважаємо, що ефективними формами організації навчальної діяльності можуть бути бесіди, практикуми, колективні творчі проєкти, дискусії, майстер-класи, тренінги тощо.

2. Ековалеологічні компетентності та їх релевантність: освітній екоцентризм і світовий екодискурс

Відштовхуючись від наукових положень Ю. Бойчука щодо ековалеологічних компетентностей та їх структурування, до яких уналежнено й полікультурні компетентності, уточнимо, що вони ґрунтуються на інтегрованих знаннях, транспредметних, а також становлять підґрунтя для інновацій у межах сучасної освіти. Їх формування є умовою освітнього процесу, його фундаменталізації та підвищення рівня освіченості особистості, розвитку безвідходних технологій, екологізації технологічної діяльності та виробничої, удосконалення екологічних стандартів, утвердження мислення ноосферного типу³¹.

Сьогодні стратегія модернізації освіти безпосередньо пов'язана з доланням глобалізаційних викликів і потребує нового осмислення в ключі екологічному, що сприятиме валеологічному потенціалу сучасної

²⁹ Бузенко І. Л. Еколого-валеологічна компетентність у педагогічних коледжах. *Міжнародна науково-практична конференція: «Педагогіка і психологія: Актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі»*. Київ, 2018. С. 111.

³⁰ Бузенко І. Л. Особливості формування екологічної компетентності в початковій школі. *«Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти»*. Вінниця, 2018. С. 56.

³¹ Бузенко І. Л. Особливості формування еколого-валеологічної компетентності особистості як педагогічна проблема. *Сучасні тенденції розвитку науки*. Київ, 2018. С. 34.

особистості, закріпить гуманітарний вектор. Усвідомлення необхідності долати екологічної кризи стало важливим формантом у системі національної безпеки не лише України, а й багатьох інших держав. Орієнтирами цих процесів є:

- 1) гуманізація взаємин людини і природи;
- 2) формування ековалеологічної свідомості та його екоестетики;
- 3) розвиток полікультурності екосвітогляду;
- 4) активізація екологічного мислення;
- 5) розроблення валеологічної компетентності та розвиток екоестетичних цінностей.

У структурі професійної педагогічної компетентності екологічний та валеологічний складники перебувають у тісному взаємозв'язку та торкаються:

- 1) особистісних якостей суб'єктів освітньої діяльності;
- 2) професійної компетентності педагогічних працівників;
- 3) інтеграції екологічних і валеологічних знань у структурі професійної педагогічної підготовки;
- 4) розвитку екологічного та валеологічного типів мислення здобувачів освіти;
- 5) формуванню рефлексивних умінь та аксіологічного світогляду;
- 6) усвідомленню соціальної відповідальності за вирішення екопроблем;
- 7) удосконаленню здоров'язбережувальних технологій і практик у закладах освіти в Україні³².

Тому актуальності набуває забезпечення релевантності екологічної та валеологічної діяльності у сфері освітніх послуг, що передбачає їх відповідність потребам здобувачів освіти, стану довкілля, рівню сформованості валеологічного потенціалу соціуму, набутим знанням, вмінням, навичкам і досвіду. Освітній процес у закладах середньої та вищої освіти мав би надалі ґрунтуватися на засадах збереження здоров'я людини й охорони навколишнього природного середовища. Такий підхід передбачатиме посилення еколого-валеологічної просвіти серед населення, серед здобувачів освіти, активізацію громадянської позиції та створення умов для особистісного розвитку молоді. На наше переконання, що впливає зі спостережень, підвищенню рівня знань, умінь і практичних навичок молоді в умовах глобальних трансформацій сприятиме досвідне формування відповідального ставлення, ресурсохберігальна

³² Бузенко І. Л. Особливості формування еколого-валеологічної компетентності в педагогічних коледжах. IX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Творчий пошук молоді – курс на ефективність». Хмельницький, 2018. С. 78.

природи ставлення до природи, що зміцнить здоров'язбережувальні компетентності³³.

Підготовка фахівців у закладах вищої освіти супроводжується невирішеними питаннями теоретичного і практичного характеру. Це стосується недостатності наукового та методичного обґрунтування ековалеологічної компетентності здобувачів освіти в умовах глобальних викликів, серед яких – пандемії, катастрофи, воєнна агресія, порушення природної рівноваги, нераціональне, хижацьке використання природних ресурсів. До 2022 р. в українській педагогічній науці були практично відсутні комплексні дослідження щодо формування ековалеологічних компетентностей і навичок у здобувачів загальної освіти, що зумовило виникнення суперечностей щодо реалізації компетентнісного підходу в межах освітнього процесу³⁴.

Закономірно, що Національна стратегія розвитку освіти України нині визначає екологізацію освіти як один із пріоритетних напрямів державної політики щодо освіти, а недостатні темпи впровадження – однією з проблем сучасної системи освіти. Основним нормативним документом, що зареґламентував розвиток цієї сфери, є Концепція екологічної освіти України, за якою ключова роль у формуванні особистості з високим рівнем екологічної культури та з екоцентричним світоглядом відведена закладам загальної середньої освіти³⁵.

Результативність ековалеологічної освіти та успішність виховання в Україні безпосередньо залежать від рівня професійної компетентності педагогічних працівників та готовності здобувачів освіти до опанування специфічних знань, умінь і ціннісних орієнтацій. Це можливо за умов формування ековалеологічних компетентностей упродовж тривалості освітнього процесу. Тому сучасні дослідники наголошують на тому, що глобальна екологічна криза повинна знайти відображення у змісті освіти, адже загострення міжнародних конфліктів частіше пов'язане з боротьбою за ресурси та геополітичний вплив. У цьому контексті підвищення рівня освіченості й культури населення варто розглядати як комплексний механізм із запобігання екологічним загрозам. Подібну позицію обстоюють науковці

³³ Бузенко І. Л. Формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх вчителів. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської інтернет-конференції «Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці»*. Київ : ВНАУ, 2018. С. 56.

³⁴ Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності учнів початкових класів у навчально-виховному процесі. *Актуальні питання педагогіки та психології: шляхи теоретичного і практичного вирішення проблем*. Одеса, 2018. С. 47.

³⁵ Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності майбутнього педагога. *Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук»*. Львів, 2018. С. 41.

І. А. Зелененька, А. П. Вінничук, В. П. Крупка, В. І. Ткаченко, В. Яручик у концептуальній праці «Ecological and Aesthetic Potential of Works about Chornobyl: Technogenic Disaster as a Literary Problem»³⁶, акцентуючи увагу на визначальній ролі нуклеарного дискурсу та ековалеологічної компетентності педагогів щодо забезпеченні якості освітнього процесу.

З огляду на це, алгоритм поведінки людини в умовах масштабної екологічної кризи може бути представлений у такому вигляді:

- 1) споживацька модель поведінки;
- 2) пасивне відсторонення від екопроблем;
- 3) орієнтація на задоволення потреб;
- 4) неврахування довгострокових наслідків.

Аналіз глобальних процесів, визначальних для розвитку сучасної цивілізації, посприяв формуванню нуклеарного дискурсу, утвердив його через мистецтво, у світовій науковій думці як напряду осмислення апокаліпсизму. У XXI ст. система середньої та вищої освіти України орієнтована на розвиток ключових компетентностей здобувачів освіти, які на іманентній основі визначають якість засвоєння знань. Водночас в умовах цифровізації ековектору недостатньо для забезпечення сталого цивілізаційного розвитку, оскільки освітній процес мав би формувати усвідомлення незворотності глобальних процесів, вивести у пріоритети цінності гуманізму та відповідальності за майбутнє. Тому впровадження ековалеологічних підходів, удосконалення форм навчання й виховання, популяризація фізичної культури, спорту та здорового способу життя сприяють підвищенню рівня національної стійкості та обороноздатності держави, а не лише зміцненню індивідуальної безпеки людини.

3. Проблема алгоритмізації ековалеологічних компетентностей

Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», а також Національна доктрина розвитку освіти України, Концепція розвитку екологічної освіти в Україні в XXI ст. визначають необхідність оновлення змісту, форм і методів навчання й виховання, це стосується й екологічної та валеологічної освітніх спрямованостей. Водночас сучасні виклики потребують подальшого інспірування, потрібні й нормативне забезпечення, розроблення адаптації до реалій сьогодення. Пропонуємо алгоритм підготовки здобувачів освіти, спрямований на формування творчої,

³⁶ Iryna Zelenenka, Alla Vinnichuk, Viktor Krupka, Viktoriia Tkachenko, Viktor Iaruchyk. Ecological and Aesthetic Potential of Works about Chornobyl: Technogenic Disaster as a Literary Problem. Interdisciplinary Literary Studies. *Pennsylvania State University Press*. Vol. 26, Is. 2. 2024/5/17. S. 237–259. URL: <https://scholarlypublishingcollective.org/psup/ils/issue/26/2>

соціально відповідальної особистості, кваліфікованого фахівця, здатного до професійної самореалізації в умовах глобалізації:

- 1) формування системи екологічних знань, умінь і навичок;
- 2) розроблення структури валеологічної культури особистості;
- 3) набуття компетентностей у межах фізичної культури;
- 4) формування сталої мотивації до занять через вибір спортивних уподобань;
- 5) виховання гуманістичних цінностей;
- 6) набуття професійної спрямованості;
- 7) усвідомлення потреби підтримки екологічної рівноваги (на локальному, регіональному та глобальному рівнях);
- 8) інтеграція природничих знань із практичним досвідом взаємодії людини та середовища;
- 9) ековектор у професійній діяльності;
- 10) екоестетика в інтересах сталого розвитку суспільства й цивілізації³⁷.

Беручи до уваги викладені положення, пропонуємо модель екологічних і валеологічних компетентностей, що охоплює два рівні.

А) Ключові компетентності (міжпредметні, надпредметні).

До міжпредметних компетентностей належать:

- 1) соціоекологія;
- 2) мілітарна екологія;
- 3) урбоекологія;
- 4) геоекологія;
- 5) агроєкологія;
- 6) екологічний моніторинг;
- 7) ландшафтна екологія;
- 8) радіоекологія;
- 9) космічна екологія;
- 10) техноєкологія;
- 11) екологічна токсикологія³⁸.

До надпредметних компетентностей уналежимо такі компетентності:

- 1) здійснення екологічного спостереження та екологічного моніторингу;
- 2) аналіз багатофункціональних, міждисциплінарних і культурно доцільних видів людської діяльності;

³⁷ Левчук Н. В., Бузенко І. Л. Інноваційні педагогічні технології у діяльності викладача природничих дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Вип. 41. С. 192.

³⁸ Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності учнів початкових класів у навчально-виховному процесі. *Актуальні питання педагогіки та психології: шляхи теоретичного і практичного вирішення проблем*. Одеса, 2018. С. 48.

3) застосування технологій екологічного коучингу для розв'язання актуальних індивідуальних і суспільних екологічних проблем.

Б) Загальні галузеві компетентності:

- 1) екоцентричний гуманізм;
- 2) громадянська компетентність;
- 3) екологічний інтелектуалізм;
- 4) полікультурна компетентність;
- 5) соціальна компетентність;
- 6) підприємницька компетентність³⁹.

Кожна з ключових компетентностей інтегруватиметься із загальногалузевими компетентностями, що конкретизуватимуться на рівні предметних компетентностей. До того ж ключові компетентності не будуть механічною сукупністю галузевих і предметних компонентів, а функціонуватимуть як інтегративна система, елементи якої перебувають у взаємозумовленості.

Тому, на наше переконання, що впливає зі спостережень, у здобувачів вищої освіти в Україні в умовах сучасних глобалізаційних викликів і процесів інтеграції доцільно формувати складники ековалеологічної компетентності так:

- 1) цілісне розуміння людини та природного середовища в єдності як основи екоцентричного світогляду;
- 2) здатність усвідомлювати та посилено розвивати синергетичний характер взаємодії природних і соціальних систем;
- 3) знання та розуміння синергетичних закономірностей в організації спостережень за світом та невтручання в системи довікілля;
- 4) сформованість практичних умінь і стійких навичок у здійсненні технологічної діяльності з дотриманням техніки безпеки та без порушень екологічних вимог;
- 5) здатність прогнозувати вплив людської діяльності та коригувати його, ураховуючи вектор на екологічні процеси та з орієнтиром на стан довкілля;
- 6) усвідомлення здоров'я та ресурсності людини як чільного серед визначальних показників якості умов довкілля та особливостей природного середовища;
- 7) розуміння індивідуального ековалеологічного потенціалу, ресурсності кожної особистості, зокрема й здобувача освіти;

³⁹ Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності майбутнього педагога. *Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук»*. Львів, 2018. С. 38.

8) володіння сучасними підходами до попередження катастроф і лих та подолання екокризових ситуацій;

9) сформованість системи духовних, моральних, гуманістичних, екологічних пріоритетів у системі та структурі особистісних цінностей;

10) здатність до системного проєктування і моделювання, а також до практичного застосування екологічних і валеологічних навичок;

11) стійка екоцентрична спрямованість у середовищі взаємодії людини з природним середовищем як із соціальним;

12) позитивна мотивація до відстеження і збереження довкілля, зміцнення власного здоров'я, здоров'я в суспільстві, потенціалу планети;

13) мобільність знань, практичних умінь, навичок, необхідних для ефективної екологічної та валеологічної діяльності, що ускладнені загалом в умовах сучасних викликів.

ВИСНОВКИ

Отже, формування ековалеологічної культури здобувачів загальної середньої та вищої освіти України в умовах глобалізаційних трансформацій потребує системного оновлення змісту, організаційних засад і технологій освітнього процесу. Використання мистецького потенціалу, у якому відображено наслідки глобалізаційних процесів і катастроф, окреслено як перспективне для екологічного виховання, що сприятиме глибшому осмисленню закономірностей еволюції та подоланню ідеологічних нашарувань. Такий підхід забезпечить утвердження гармонійної взаємодії тілесної та духовної природи людини з природою як єдиною системою живої та неживої природи, що може розглядатися у ключі феноменальності культурного розвитку та вважатися як один із виявів етногенетичних процесів. Особливого значення набуває упровадження проєктно орієнтованої навчальної та виховної діяльності, здатної забезпечити безперервний розвиток особистості, формування її ековалеологічних компетентностей, удосконалення фізичного розвитку та готовності до конструктивної взаємодії з природою надалі.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні проаналізовано основні напрями освітньої діяльності крізь призму формування еколого-естетичного світогляду у здобувачів освіти та розвитку їхньої екологічної та валеологічної компетентностей. Особливу увагу звернено на питання впровадження інноваційних методичних підходів до навчання, що можуть слугувати альтернативою традиційним моделям вивчення різних дисциплін – від екології та безпеки життєдіяльності до мови й літератури, провідних детермінант

сучасного цивілізаційного розвитку, а також це важливо для організації фізичного виховання, популяризації здорового способу життя молоді та спортивної діяльності в закладах середньої та вищої освіти України. Тому дослідження спрямоване на обґрунтування моделі формування ековалеологічних компетентностей, що має ознаки концептуальної, зміст якої відповідає актуальним проблемам, ризикам і викликам ХХІ ст. Для ілюстрації запропонованих ідей використано матеріал, що вигідно репрезентує фізичну культуру, фізичне виховання, спорт у полікультурному контексті, з урахуванням потенціалу мистецьких практик, що ефективно для особистісного розвитку. Аргументовано, що сучасна воєнна агресія у світі, особливо та, що спрямована проти України (яка з 24 лютого 2022 р. набула форми повномасштабного вторгнення), спричинила руйнування та деформації природних екосистем, масштабну деструкцію в межах природних зон, порушення рівноваги у природі та виникнення дисбалансу й, відповідно, численних екологічних катастроф, що в той чи той спосіб порівнюються з техногенними у ХХ ст. Усе це засвідчило потребу змін в освітніх наративах, недостатню інтегрованість ековалеологічних підходів в український освітній простір, де до 2022 р. вони залишалися другорядним на периферії. Нині екопроблематика активно репрезентована у творах мистецтва, що входять до змісту навчальних програм дисциплін, що вивчаються в системі підготовки здобувачів закладів середньої та вищої освіти. Це дає вагомий підстави розглядати навчальний процес у світлі ековалеологічної евристики, що небезпідставно популяризується в українському суспільстві.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Бойчук Ю. Д. Теоретико-методичні основи формування еколого-валеологічної культури майбутнього вчителя : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2010. 44 с.
3. Бузенко І. Л. Валеологічна компетентність майбутніх вчителів. *I Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні аспекти розвитку STEM-освіти у навчанні природничо-наукових дисциплін»*. Кропивницький. 2018. С. 45–48.
4. Бузенко І. Л. Валеологічна компетентність майбутнього педагога. *Міжнародні наукові дослідження: інтеграція науки та практики*. Одеса, 2018. С. 76–81.
5. Бузенко І. Л. Еколого-валеологічна компетентність у професійній підготовці вчителів. *II Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку науки»*. Київ, 2018. С. 45–47.

6. Бузенко І. Л. Екологічна компетентність учителя як передумова здійснення неперервної екологічної освіти і виховання. *Міжнародна науково-практична конференція «Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XX IV Каришинські читання)*. Полтава, 2018. С. 65–69.
7. Бузенко І. Л. Екологічна компетентність майбутніх учителів. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Підготовка конкурентоздатних фахівців: виклики сучасності»*. Кривий Ріг, 2018. С. 56–59.
8. Бузенко І. Л. Еколого-валеологічна компетентність у педагогічних коледжах. *Міжнародна науково-практична конференція: «Педагогіка і психологія: Актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі»*. Київ, 2018. С. 111–114.
9. Бузенко І. Л. Особливості формування екологічної компетентності в початковій школі. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти*. Вінниця, 2018. С. 56–61.
10. Бузенко І. Л. Особливості формування еколого-валеологічної компетентності особистості як педагогічна проблема. *Сучасні тенденції розвитку науки*. Київ, 2018. С. 34–37.
11. Бузенко І. Л. Особливості формування еколого-валеологічної компетентності в педагогічних коледжах. *IX Міжнародна науково-практична інтернет-конференція молодих учених, аспірантів, студентів «Творчий пошук молоді – курс на ефективність»*. Хмельницький, 2018. С. 78–84.
12. Бузенко І. Л. Формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх вчителів. *Збірник матеріалів III Всеукраїнської інтернет-конференції «Професійна підготовка фахівця в контексті потреб сучасного ринку праці»*. Київ : ВНАУ, 2018.
13. Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності учнів початкових класів у навчально-виховному процесі. *Актуальні питання педагогіки та психології: шляхи теоретичного і практичного вирішення проблем*. Одеса, 2018. С. 47–51.
14. Бузенко І. Л. Формування екологічної компетентності майбутнього педагога. *Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук»*. Львів, 2018. С. 37–41.
15. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Ч. 1. Ч. 2. Мюнхен, 1958. 309 с.

16. Дубовис М., Короп Ю. Ігри та ігрові вправи для початкового навчання плавання : посібник для вчителя. Київ, 1991. 143 с.

17. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 08.06.2026).

18. Державний стандарт початкової загальної освіти (проект). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 08.01.2026).

19. Iryna Zelenenka, Alla Vinnichuk, Viktor Krupka, Viktoriia Tkachenko, Viktor Iaruchyk. Ecological and Aesthetic Potential of Works about Chornobyl: Technogenic Disaster as a Literary Problem. *Interdisciplinary Literary Studies. Pennsylvania State University Press*. Vol. 26, Is. 2. 2024/5/17. S. 237–259. URL: <https://scholarlypublishingcollective.org/psup/ils/issue/26/2> (дата звернення: 05.06.2026).

20. Зелененька І., Ткаченко В. Гарти: національні традиції, відображення в художній літературі, психоісторичний контекст. *Current issues of linguistics and translation studies*. Т. 33. Дата публікації 2025/3/27. С. 18–24. URL: <https://apfp.khmnu.edu.ua/index.php/apfp/article/view/104> (дата звернення: 21.06.2026).

21. Зелененька І., Ткаченко В., Бузенко І., Дмитрук Л. Дидактична перспектива вивчення зв'язу і гартів: національний контекст і культурно-мистецька парадигма. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. № 13. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/539> (дата звернення: 21.06.2026).

22. Зелененька І., Ткаченко Ю., Колядич В. Інформаційно-комунікаційні технології у закладах освіти та їхній вплив на формування творчого потенціалу в умовах війни. *Moderní aspekty vědy: LXIX. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*, 2026. str. 672. S. 298–311. URL: <https://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-69.pdf> (дата звернення: 21.06.2026).

23. Зелененька І., Ткаченко В., Магельницька Д., Юрченко Є. Чорнобиль у нуклеарному дискурсі: література, музика, психоісторія. *Мистецтво в культурі сучасності: теорія та практика навчання*. 2025. Вип. 5. Т. 2. С. 87–95. URL: <https://vspu.net/eduarts/index.php/journal/issue/view/8/10> (дата звернення: 21.06.2026).

24. Зелененька І., Ткаченко В., Дмитрук Л., Бузенко І., Сорочан А. Екоетичний та екоестетичний потенціал спадщини Анатолія Подолінного. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2025. № 24. URL: <https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1475> (дата звернення: 21.06.2026).

25. Зязюн І. А. Наукове осмислення освітнього простору культури в педагогічній теорії. *Імідж сучасного педагога. Науково-практичний освітньо-популярний часопис*. 2006. № 5–6. С. 12–16.

26. Книш С. І. Інноваційні педагогічні технології у еколого-валеологічній підготовці майбутніх учителів фізичного виховання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2016. Вип. 3К 1 (70). С. 36–38.

27. Концепція екологічної освіти України. URL: <http://shkola.ostriv.in.ua/publication/code-148b3b2021c2c/list-b407a47b26> (дата звернення: 09.06.2026).

28. Левчук Н. В., Бузенко І. Л. Інноваційні педагогічні технології у діяльності викладача природничих дисциплін. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2014. Вип. 41. С. 191–194.

29. Лисак І. С., Зелененька І. А., Ткаченко В. І., Бузенко І. Л. Філософія руху опору в Україні у другій половині XX століття: світоглядна основа поколінь. *Філософія і управління*. 2025. № 1(5). С. 14–21. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag/article/view/73> (дата звернення: 08.06.2026).

30. Львовчкіна А. М. Психологія розвитку екологічної культури студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2013. 42 с.

31. Мисак Б. Формування військово-патріотичної готовності учнівської молоді до захисту Вітчизни : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2010. 24 с.

32. Мірошніченко В., Ставицький О. Фізичне вдосконалення та загартування як складник упровадження козацької педагогіки в патріотичному вихованні майбутніх офіцерів-прикордонників. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 9. С. 83–86.

33. Науменко Г. Г. Освіта як системний чинник формування екологічної культури майбутніх учителів : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.10. Київ, 2009. 20 с.

34. Шапран Ю. П. Екологічна компетентність майбутніх учителів біології: її сутність та діагностика. *Postępy w nauce w ostatnich latach. Nowych rozwiązań*. С. 29–36. URL: <http://science.kpnu.edu.ua/portfolio/pedahohichnaosvita-teoriya-i-praktyka.html> (дата звернення: 04.06.2026).

35. Шапран Ю. П. Сутнісні ознаки, структурні компоненти і вимірювання екологічної компетентності студентів-біологів педагогічного університету. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18(1–2015). С. 320–325.

Information about the authors:

Buzenko Iryna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer
Municipal institution of higher education
"Vinnitsia Humanities and Pedagogical College"
13, Nahirna Street, Vinnytsia, Ukraine

Zelenenka Iryna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
32, Ostrozkoho Street, Vinnytsia, Ukraine

Parchevska Anzhela,

Higher Category Lecturer
Separate structural unit "Bar Professional College
of Transport and Construction
of the National Transport University"
7/32, Heroiv Maidanu Street, Bar, Ukraine